

Maciej Motak*

Ochrona architektury Krakowa z lat 80. i 90. XX wieku

Protection of Krakow 1980s and 1990s architecture

Słowa kluczowe: architektura współczesna; dobra kultury współczesnej; historia najnowsza

Key words: contemporary architecture; contemporary cultural assets; recent history

1. WSTĘP

Dzieła architektury powstałe w stosunkowo niedawnym okresie, a takim są dwie ostatnie dekady XX wieku i pierwsze lata XXI wieku, z wielu względów nie mogą być obecnie otoczone ochroną porównywalną z ochroną przysługującą wybranym dziełom starszym od nich o kilkadziesiąt lub więcej lat. Nie powinno to jednak oznaczać całkowitej rezygnacji z możliwości ochrony obiektów nowszych. Istnieje ku temu kilka powodów:

- potrzeba utrzymania wysokiej jakości funkcjonalno-przestrzennej i estetycznej niedawno powstałych, wyróżniających się dzieł architektury;
- zainteresowanie okazywane walorom estetycznym tych dzieł ze strony pojedynczych osób, środowisk (grup miłośników, stowarzyszeń twórczych), a także instytucji i władz;
- ograniczone wprawdzie, niemniej istniejące obecnie możliwości prawne dotyczące ochrony tych dzieł;
- potencjalne korzyści płynące z określonych działań bieżących (gromadzenie informacji, inwentaryzacja, dokumentacja, tworzenie baz danych i list obiektów) dla poszerzonej ochrony tych dzieł w przyszłości.

2. TŁO HISTORYCZNE EPOKI

Dla niniejszych rozważań dotyczących ochrony architektury niedawnej przyjęto grupę dzieł architektury powstałych w Krakowie w latach 1980–2004. Kraków, który jest jednym z najwybitniejszych polskich zespołów zabytkowych (w 2016 roku 1200 obiektów było wpisanych do rejestru zabytków, zaś 6328 obiektów było wpi-

1. INTRODUCTION

For a number of reasons the works of architecture built in a relatively recent period, i.e., 1980s, 1990s and early 2000s cannot enjoy the protection comparable to the one granted to the selected works built dozens or hundreds years earlier. That should not, however, mean giving up the chances to protect the more recent buildings. It results from several reasons:

- a need of maintaining the high functional and aesthetic quality of outstanding recent buildings;
- an interest in the aesthetic quality of those buildings shown by individuals, groups and circles of people as well as by institutions and authorities;
- limited legal regulations concerning the protection of those buildings;
- potential benefits of particular contemporary actions (gathering data, documenting, creating databases and lists of buildings) for those buildings' future extended protection.

2. HISTORICAL BACKGROUND

A group of works of architecture built in Krakow between the years 1980 and 2004 was selected for the discussed considerations. The city of Krakow, which is one of the most outstanding Polish historic complexes (1200 buildings and complexes were listed by 2016 while 6328 are recorded, i.e., granted a less strict level of protection), is also among the most important centres of Polish contemporary architecture. On the other hand, the discussed period was significant in the history

* dr hab. inż. arch., Instytut Historii Architektury i Konserwacji Zabytków, Wydział Architektury Politechniki Krakowskiej

* dr hab. inż. arch., Institute of History of Architecture and Monument Preservation, Faculty of Architecture, Cracow University of Technology

Ryc. 1. Collegium Polonijne Uniwersytetu Jagiellońskiego w Przegorzalach
Fig. 1. Jagiellonian University building in Przegorzaly (Collegium Polonijne)

Ryc. 2. Centrum Sztuki i Techniki Japońskiej „Manggha”
Fig. 2. “Manggha” Centre of Japanese Art and Technology

Ryc. 3. Regionalna rozgłośnia Polskiego Radia (Radio Kraków)
Fig. 3. Regional broadcast station of the Polish Radio (Radio Krakow)

Ryc. 4. Dom pogrzebowy na cmentarzu Batowickim
Fig. 4. Funeral house in the Batowicki cemetery

sanych do ewidencji zabytków), jest jednocześnie jednym z najważniejszych polskich ośrodków współczesnej twórczości architektonicznej. Z kolei omawiany okres był niezwykle istotnym w historii Polski, bowiem w tym przedziale czasowym nastąpiło uformowanie państwa w jego dzisiejszym kształcie polityczno-ustrojowym, gospodarczym i społecznym, zarówno w odniesieniu do struktury wewnętrznej, jak i pozycji międzynarodowej. Zarazem okres ten jest częściowo niejednorodny (tak pod względem tła historycznego, jak i stylistyki architektonicznej), co wzbogaca zakres dziedzictwa oraz umożliwia analizę różnych sytuacji i przykładów.

Wydarzenia, które nastąpiły pomiędzy połową 1980 roku a końcem 1981 roku, miały dla dziejów Polski znaczenie o wiele większe, aniżeli wynikałoby to z niewielkiej długości tego okresu. Rozwinął się niezależny ruch związkowy i obywatelski, który przybrał formy organizacyjne i osiągnął ogromne rozmiary. Wprowadzenie stanu wojennego u schyłku 1981 roku powstrzymało i w znacznym stopniu unicestwiło te osiągnięcia, niemniej odegrały one znaczącą rolę w przywróceniu gospodarki wolnorynkowej i systemu demokratycznego, co nastąpiło w latach 1989–1991. Kolejne ważne wydarzenia w najnowszej

of Poland as it was responsible for the present political, economic and social shape of the state, referring both to its internal structure and international position. However, that period was not entirely uniform historically and architecturally, which enriches the scope of heritage and helps analyse various situations and cases.

The historic events, which took place between mid-1980 and the end of 1981, were of much greater importance than this short length of time might indicate. Independent trade unions and citizen movement emerged rapidly to acquire organizational forms and incredible scale soon. The introduction of martial law at the end of 1981 put a halt and to a large extent annihilated those achievements but they played considerable role in the restoring of the free market economy and democratic system in Poland in 1989–1991. The next important events in the contemporary history of Poland were: passing the Constitution in 1997 and joining the NATO in 1999 and the European Union in 2004. The political, economic and social transformations, which occurred in Poland within a quarter century, influenced considerably Polish architecture and planning as well as historic preservation and entire national heritage

historii Polski miały miejsce w latach: 1997 (uchwalenie Konstytucji), 1999 (przystąpienie do Paktu Północnoatlantyckiego) i 2004 (przystąpienie do Unii Europejskiej). Zmiany polityczne, gospodarcze i społeczne, które nastąpiły w Polsce w przeciągu ćwierćwiecza, wywarły – wraz z tendencjami ogólnoświatowymi – znaczny wpływ również na rozwój polskiej architektury i urbanistyki, a także na ochronę zabytków i całego dziedzictwa narodowego. Dotyczy to m.in. dwóch ustaw uchwalonych w 2003 roku, omówionych poniżej [11], [12].

Należy dodać, że dla Krakowa w omawianym okresie szczególne znaczenie miał plan zagospodarowania przestrzennego miasta uchwalony w 1988 roku i zaktualizowany w 1994 roku. Po jego wygaśnięciu z powodów ustawowych, w 2003 roku zostało uchwalone studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, kilkakrotnie odtąd aktualizowane, które pozostaje w mocy do dzisiaj. Zarazem od 2003 roku opracowywane są miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego Krakowa, które do 2016 roku objęły blisko 50% obszaru miasta. Dokumenty te określają aktualne kierunki rozwoju przestrzennego miasta i ogólne ramy dla tworzenia w nim nowej architektury.

Przełomowy charakter omawianego okresu przejawiał się w zwiększonych w krótkim czasie możliwościach technicznych i technologicznych – głównie dzięki likwidacji barier ograniczających działalność gospodarczą i kontakty międzynarodowe. Przejawiał się także w zróżnicowaniu estetyki i stylistyki architektonicznej. W okresie tym krzyżowały się wpływy późnego modernizmu i postmodernizmu, z pewnym udziałem innych kierunków twórczych (brutalizmu, minimalizmu, dekonstruktywizmu, architektury high tech), jak również dzieł wysoce indywidualnych lub o nieokreślonej stylistyce [4].

3. AKTUALNE MOŻLIWOŚCI OCHRONY. ZAGADNIENIA PRAWNE I TERMINOLOGICZNE

W świetle obowiązującej ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami [11] w Polsce istnieją cztery podstawowe formy ochrony zabytków: wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego, ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego. Żadna z czterech form nie wyklucza możliwości objęcia ochroną prawną obiektów z uwagi na ich określony, zbyt krótki wiek. Niemniej jednak należy zauważyć, że istnieje ograniczenie pośrednie z uwagi na zawartą w artykule 3. tej ustawy definicję zabytku m.in. jako obiektu „stanowiącego świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia”, przy czym określeniom tym nie towarzyszą wartości bezwzględne, takie jak określona liczba lat [8]. Pojęcie minionej epoki również nie jest określone w pełni precyzyjnie. Z punktu widzenia nauki za epokę uznaje się „okres, w którym trwały lub dominowały określone stosunki społeczne, gospodarcze, polityczne lub kulturalne” [5]. Istnieją również inne definicje, w tym definicje zwyczajowe odwołujące się do wieku i pamięci osób żyjących. W świetle definicji

protekcji. It has been codified by two acts, both passed in 2003, described below [11], [12].

With regards to the case of Krakow the master plan, passed in 1988 and updated in 1994, was of special importance. After its had expired for legal reasons, the study of conditions and directions of development was passed in 2003; updated since, it is still valid. The local land use plans in Krakow have been evaluated since 2003, either; by 2016 they have covered nearly 50% of the city area. All these documents have determined directions of the city's development and the general framework of creating new architecture in the city.

The crucial character of discussed period was also shown by the technical and technological improvements, which became available due mostly to the barriers against economic freedom and international contacts being erased in a short time. It was also displayed by the diversification of aesthetic views and architectural styles. The influence of Late Modernism and PostModernism juxtaposed, with some share of other trends (Brutalism, Minimalism, Deconstruction, High Tech) and the works of highly individual or undetermined stylistics [4].

3. CURRENT OPTIONS OF PROTECTION. THE LEGAL AND TERMINOLOGICAL ISSUES

In the light of the current *Act on the Protection and Guardianship of Monuments* [11] there are four basic forms of monument protection in Poland: listing at the register of monuments, recognizing as the monument of history, creating the park of culture, decisions within the Local Development Plan. None of the four forms excludes the chances of extending the legal protection over the monuments despite their young age. One should note, however, an indirect limitation placed in the act's article 3., i.e., the definition of a monument referring to an object “being evidence of a previous period or events”, while no absolute data, e.g. a number of years, was recalled [8]. The notion of previous period is not defined precisely, either. From the scientific point of view the period itself is characterised by “its predominating given social, economic, political or cultural conditions” [5]. There are also other definitions in use, including customary ones referring to the age and memory of living people. Therefore in the light of scientific definition the 1980–1989 period can be undoubtedly found a previous period, or its part. The analogical opinion on the 1989–2004 period leads to some difficulty and cannot be absolutely obvious at this moment (2017).

Considering the historic monuments, one should note that a group of more recent buildings was indirectly excluded from being equally treated with their older counterparts in accordance with the current *Spatial Planning and Spatial Management Act* [12], in which the notion of contemporary cultural heritage was introduced. In the article 2. it was defined as “not-being-historic-monuments cultural heritage” – such

naukowej okres 1980–1989 można jednoznacznie uznać za minioną epokę lub jej część. Natomiast ocena okresu 1989–2004 nastęrcza pewne trudności i w chwili obecnej (rok 2017) nie może być jeszcze jednoznaczna.

Powracając do kwestii zabytku należy zauważyć, że grupa nowszych dzieł została, pośrednio, wykluczona z możliwości równorzędnego ze starszymi zabytkami traktowania, w myśl obowiązującej ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym [12], w której wprowadzono pojęcie dóbr kultury współczesnej. W artykule 2. tej ustawy zostały one zdefiniowane jako „niebędące zabytkami dobra kultury, takie jak pomniki, miejsca pamięci, budynki, ich wnętrza i detale, zespoły budynków, założenia urbanistyczne i krajobrazowe, będące uznaniem dorobkiem współcześnie żyjących pokoleń, jeżeli cechuje je wysoka wartość artystyczna lub historyczna”. W ten sposób stworzono, a co najmniej zasygnalizowano, pewne możliwości ochrony grupy dzieł architektury współczesnej. Zarazem wyraźnie

as statues, commemoration sites, buildings and their interiors and details, complexes of buildings, urban and landscape complexes – which are regarded as achievements of living generations if they feature high artistic or historic values”. Hence certain chances of protecting the works of contemporary architecture were created or at least signalled. On the other hand this group was clearly separated from the historic buildings perceived as the older ones.

4. ACTIONS IN FAVOUR OF THE PROTECTION OF KRAKOW CONTEMPORARY ARCHITECTURE

The local Krakow situation seems to confirm the regulations accepted in the national acts and theoretical considerations. No works built earlier than in the 1950s (exemplified by buildings around the Centralny Sq. and the Swiatowid cinema as well as the entire

Ryc. 5. Kościół Miłosierdzia Bożego na Wzgórzach Krzesławickich
Fig. 5. Church of Lord's Mercy at the Wzgorza Krzesławickie

Ryc. 6. Kościół św. Jadwigi Królowej
Fig. 6. Church of St. Jadwiga the Queen

Ryc. 7. Kościół Miłosierdzia Bożego na osiedlu Oficerskim
Fig. 7. Church of Lord's Mercy at the Osiedle Oficerskie

Ryc. 8. Kościół Matki Boskiej Fatimskiej na osiedlu Podwawelskim
Fig. 8. Church St. Mary of Fatima at the Osiedle Podwawelskie

oddzielono tę grupę od grupy obiektów zabytkowych pojmowanych jako obiekty starsze.

4. DOTYCHCZASOWE DZIAŁANIA NA RZECZ OCHRONY KRAKOWSKIEJ ARCHITEKTURY WSPÓŁCZESNEJ

Lokalna praktyka krakowska potwierdza ustalenia przyjęte w ogólnopolskich aktach prawnych i w rozważaniach teoretycznych. Do rejestru zabytków nieruchomości nie wpisano, jak dotąd, dzieł nowszych niż powstałe w latach 50. XX wieku (m.in. zabudowa wokół placu Centralnego i kino Światowid, jak również całe pierwotne założenie urbanistyczne Nowej Huty), zaś do gminnej ewidencji zabytków – obiektów nowszych niż powstałe w latach 60. XX wieku (m.in. hotel Cracovia i część budynku biurowego Biprostal). Natomiast pojawiły się już opracowania badawcze, w których odnotowano dzieła architektury nowszej (z lat 70., 80., 90.), uznając że zasługują one na ochronę.

Pierwszym istotnym opracowaniem, z 2009 roku, jest „Atlas dóbr kultury współczesnej województwa małopolskiego”, przygotowany przez Agnieszkę Rozenau-Rybowicz, Dorotę Szlenk-Dziubek i Piotra Białoskórskiego [7]. Zidentyfikowano w nim 104 obiekty z lat 1945–1998 (w tym 49 w Krakowie) spełniające określone kryteria kwalifikacyjne oparte na definicjach zawartych w obowiązującym ustawodawstwie oraz na rozważaniach teoretycznych (odwołujących się również do przykładów zagranicznych) zawartych w samej książce. Spośród zakwalifikowanych obiektów krakowskich 4 pomniki oraz 14 budynków i zespołów (w tym 7 sakralnych) zostało zrealizowanych pomiędzy 1980 a 1998 rokiem. Dla każdego obiektu przedstawiono uzasadnienie, oparte na dziewięciu kryteriach:

- artystycznym,
- historycznym,
- nowatorstwa,
- symbolu,
- tradycji miejsca,
- kontekstu,
- uznania,
- próby czasu,
- unikalności.

Inną istotną kwestią, podniesioną w tym opracowaniu, jest wiek kwalifikowanego obiektu. Za minimalny okres, jaki upłynął pomiędzy ukończeniem realizacji a możliwością uznania obiektu za dobro kultury współczesnej, uznano 10 lat.

Drugim istotnym opracowaniem podejmującym temat ochrony nowszych dzieł architektury krakowskiej jest sześciotomowa, jak dotąd, seria publikacji „Szlakami dziedzictwa”, wydanych w latach 2013–2015 przez krakowski oddział Stowarzyszenia Architektów Polskich (SARP). W poszczególnych tomach zawarto listy krakowskich budynków o określonych wartościach, wybrane według zróżnicowanych kryteriów czasowych, terytorialnych, funkcjonalnych. Na listach tych znalazły się obiekty powstałe w latach 1945–2000, przy czym na pięciu listach figurują m.in. obiekty powstałe (a zwłaszcza ukończone) po 1980 roku:

original urban plan of Nowa Huta) have been listed so far. Likewise, no works built earlier than in the 1960s (exemplified by the Cracovia hotel and part of the Biprostal office tower) have become part of the local record of monuments. The works of architecture built in the 1970s, 1980s and 1990s have been, however, noticed by some research and publications suggesting that these works already deserved protection.

The first important publication was 2009 “Atlas of contemporary cultural heritage of the Malopolskie Voivodship” by Agnieszka Rozenau-Rybowicz, Dorota Szlenk-Dziubek and Piotr Bialoskorski [7]. The authors identified 104 works built in 1945–1998, including 49 in Krakow, which met certain criteria based on the definitions provided by current legislature and theoretical considerations (including foreign cases) demonstrated in the same book. Among the identified Krakow objects, 4 statues and 14 buildings and complexes (including 7 religious ones) were built between the years 1980 and 1998. Each case was accompanied by the justification based upon nine criteria:

- artistic,
- historic,
- novelty,
- symbol,
- tradition of the site,
- context,
- recognition,
- test of time,
- uniqueness.

Another important issue noted in this research and book is the age of the qualified object. The minimal distance of time between its completion and the chance to find it the work of contemporary cultural heritage was declared 10 years.

The second important publication dealing with the protection of more recent works of Krakow architecture is the six-volume series of publications “On the trails of heritage” published in 2013–2015 by the Krakow branch of the Association of Polish Architects (SARP). The lists of Krakow buildings of certain values were made according to the various criteria of time, territory and function. The six lists contain the objects built in 1945–2000; five of them include the buildings completed after 1980:

- 16 buildings of various functions, called “the monuments of contemporary architecture” [14];
- 6 Modernist housing projects [15];
- 10 buildings of various functions in the districts of Kazimierz and Podgorze [16];
- 17 churches and other religious buildings [17];
- 10 objects of various functions in the districts of Debniki, Grzegorzki, Krowodrza [18].

59 items in the volumes mean actually 52 buildings since some of them were placed more than once (in different volumes) due to the separate principles of choosing the cases according to their function and localisation. The publications had been preceded by the work of 20-people Commission of Modernist

Ryc. 9. Kościół św. Jana Kantego w Bronowicach Nowych
Fig. 9. Church of St. John Cantius in Bronowice Nowe

Ryc. 10. Wyższe Seminarium Duchowne Zgromadzenia Zmartwychwstańców
Fig. 10. High Seminar of Resurrectionists

Ryc. 11. Bank przy ulicy Grzegorzeckiej
Fig. 11. Bank building at the Grzegorzecka St.

Ryc. 12. Fabryka kosmetyków Hean
Fig. 12. Hean cosmetic plant at the Mochnickiego St.

- 16 obiektów o różnych funkcjach, określonych jako „zabytki architektury współczesnej” [14];
- 6 osiedli mieszkaniowych, modernistycznych [15];
- 10 obiektów o różnych funkcjach w dzielnicach Kazimierz i Podgórze [16];
- 17 krakowskich kościołów i innych obiektów sakralnych [17];
- 10 obiektów o różnych funkcjach w dzielnicach Dębniki, Grzegórzki, Krowodrza [18].

Na listach znalazło się 59 pozycji, obejmujących łącznie 52 obiekty; niektóre obiekty zostały wymienione więcej niż jeden raz (w różnych tomach) z uwagi na przyjęte odrębnie dla każdego z tomów zasady doboru przykładów z uwagi na funkcję i lokalizację. Publikacje zostały poprzedzone pracami 20-osobowej Komisji Architektury Modernistycznej działającej przy krakowskim oddziale SARP [9]. W pracach komisji uczestniczyli m.in. wojewódzki konserwator zabytków (Jan Janczykowski), miejski konserwator zabytków (Jerzy Zbiegień), kolejni architekci miasta Krakowa (Stanisław Hager, Andrzej Wyżykowski, Tomasz Bobrowski), historycy sztuki (Joanna Daranowska-Łukaszewska) oraz uznani krakowscy architekci i zarazem badacze tematu: Wojciech Buliński, Witold Cęckiewicz, Piotr Gajewski, Przemysław Gawor, Stanisław Juchnowicz, Małgorzata Włodarczyk (przewodnicząca komisji i redaktor tomów).

Oprócz list obiektów, połączonych z ich krótką charakterystyką, publikacje zawierają teksty o charakterze teoretycznym. Przyjęto 10 lat jako wiek minimalny dla

Architecture at the Krakow branch of SARP [9], including: Voivodship Conservator of Monuments (Jan Janczykowski), Municipal Conservator of Monuments (Jerzy Zbiegien), successive Chief Architects of Krakow (Stanisław Hager, Andrzej Wyżykowski, Tomasz Bobrowski), historian of art (Joanna Daranowska-Lukaszewska) and renowned Krakow architects being also researchers: Wojciech Bulinski, Witold Ceckiewicz, Piotr Gajewski, Przemysław Gawor, Stanisław Juchnowicz and Małgorzata Włodarczyk, the latter acting also as the chair and editor of all volumes.

Apart from the lists of buildings, combined with their short characteristics, the publication contains the theoretical texts. 10 years was accepted as the minimal age to valorise a building considered for protection [14]. Besides, an important opinion was expressed by Jan Janczykowski, who emphasised the usefulness of placing the work (monument) of contemporary architecture into the Voivodship and local (municipal) records of monuments, for its guaranteeing the buildings a certain degree of “soft” protection and also being more realistic and easier to proceed than attempts to list it at the register of monuments [14].

The work of the Commission of Modernist Architecture at the Krakow branch of SARP is continued. Similar actions have also been undertaken in many SARP branches in Poland; they are coordinated by the SARP Central Board’s plenipotentiary for the National Heritage Marta Urbanska.

możliwości wartościowania architektury obiektu rozważanego do objęcia ochroną [14]. Ponadto istotnym jest pogląd wyrażony przez Jana Janczykowskiego, który podkreślił celowość wpisu dzieła (zabytku) architektury współczesnej do wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków jako działania zapewniającego budynkom pewną „miękką” ochronę, a zarazem bardziej realistycznego i łatwiejszego do przeprowadzenia aniżeli wpis do rejestru zabytków [14].

Prace Komisji Architektury Modernistycznej przy krakowskim oddziale SARP są kontynuowane. Warto dodać, że podobne działania zostały podjęte w wielu innych oddziałach SARP w Polsce, a na szczycie centralnym stowarzyszenia zajmuje się nimi również pełnomocnik Zarządu Głównego SARP do spraw Dziedzictwa Narodowego Marta Urbańska.

Oprócz opracowań, których głównym celem było podjęcie działań na rzecz ochrony krakowskiej architektury współczesnej, należy odnotować opracowania poświęcone głównie współczesnej architekturze Krakowa. Ujęcie badanego problemu jest w nich zróżnicowane, dotyczy m.in.: charakterystyki stylistycznej [2], [3]; uchwycenia specyfiki wybranych obiektów [10], [13], [19]; relacji współczesnej architektury do kontekstu historycznego [4]; informacji dla zwiedzających [6]. Zawarty w tych opracowaniach materiał opisowy i analityczny może w nieodległej przyszłości być pomocnym przy dokonywaniu kwalifikacji dzieł architektury współczesnej zasługujących na określoną ochronę. Ważną rolę mogą odegrać również opracowania krytyczne, przeprowadzone według współczesnych reguł krytyki architektonicznej [1]. Opracowania krytyczne znajdują się m.in. w katalogach niektórych wystaw poświęconych współczesnej krakowskiej architekturze, jakie odbyły się w omawianym okresie, a także w niektórych spośród bardzo licznych prezentacji poszczególnych dzieł architektury zamieszczanych w piśmiennictwie fachowym i popularnonaukowym.

5. PRÓBY OKREŚLENIE ZASOBU, CELÓW OCHRONY, ZASAD WARTOŚCIOWANIA I KWALIFIKACJI

Zasobem podlegającym ochronie może być teoretycznie cała twórczość architektoniczna powstała w omawianym okresie. Z oczywistych względów nie jest to możliwe ani celowe. Badania wykonane przez autora w trakcie przygotowania i opracowania publikacji poświęconej architekturze krakowskiej lat 1989–2004 wykazały 306 potencjalnie wyróżniających się dzieł architektury, które zostały ukończone w tym okresie (przy czym budowę wielu z nich rozpoczęto w latach 80.). Badania zostały poszerzone o okres 1980–1989, w którym ilościowe efekty pracy architektonicznej były skromniejsze, głównie ze względu na ówczesną sytuację ekonomiczną kraju, co znalazło odzwierciedlenie w znacznie mniejszej liczbie potencjalnie wyróżniających się dzieł architektury ukończonych w tym okresie (54 obiekty ukończone w tym okresie). Łączna liczba 360 potencjalnie wyróżniających się dzieł architektury ulega pomniejszeniu w wyniku

Apart from the publications oriented mostly towards the actions for the protection of Krakow contemporary architecture, one could note the publications on the contemporary Krakow architecture in general. Their perspective is various, focusing e.g. on the stylistic character [2], [3]; specificity of chosen buildings [10], [13], [19]; relations between the contemporary architecture and its historical context [4]; information for visitors [6]. The descriptions and analyses contained in those publications may soon be helpful for the selection of the works of contemporary architecture deserving certain protection. The critical evaluation made by the contemporary standards of architectural criticism may also play an important role [1]. The critical appraisals can be found in the catalogues of exhibitions on the Krakow contemporary architecture in the discussed period as well as in some presentations of particular works of architecture published in the professional and popular magazines.

5. ATTEMPT TO DETERMINE SCOPE, AIMS OF PROTECTION, PRINCIPLES OF VALORISATION AND SELECTION

It is theoretically the whole architectural production made in the discussed period that could be protected. For obvious reasons it is neither possible nor appropriate. The research by the author on the Krakow architecture in 1989–2004 revealed 306 potentially outstanding works of architecture that were completed in that period (though some of the constructions began in 1980s). The research was extended to the 1980–1989 period, in which the amount of the architectural effects was smaller, mostly due to the country's economic situation at that time, which was reflected by the much smaller number of potentially outstanding works of architecture completed in that period (54 buildings). The whole number of 360 potentially outstanding works has been diminished after the detailed analyses preceding the formulation of lists of protection-deserving buildings had been carried out. Moreover, some of the buildings have undergone substantial transformation (or even destruction), which has made the issue of their protection pointless.

The detailed analysis, such as the ones recalled above [7], [14–18], led to the making of justified, detailed lists which contain from a dozen to several dozens of buildings deserving the protection in first place. The lists will probably be extended, supplemented and modified.

There are two basic groups of actions dealing with the protection of the works of contemporary architecture, which also focus on slightly different aims: direct and indirect. The direct actions depend on pinpointing and applying of the potential, limited though existing, chances of protection: their inclusion in the record of monuments; the decisions regarding them introduced into the planning documents being evaluated. The indirect actions depend on the gathering of data that,

Ryc. 13a. Zachodnie skrzydło Biblioteki Jagiellońskiej
Fig. 13a. Western wing of the Jagiellonian Library

Ryc. 13b. Wschodnie skrzydło Biblioteki Jagiellońskiej ok. 1962. Fot. Tadeusz Chrzanowski
Fig. 13b. Eastern wing of the Jagiellonian Library, c. 1962. Photo by Tadeusz Chrzanowski

Ryc. 14a. Południowe skrzydło Sądu Okręgowego
Fig. 14a. Southern wing of the Regional Court

analiz szczegółowych poprzedzających sformułowanie listy obiektów zasługujących na ochronę. Należy także zauważyć, że pewna część obiektów uległa daleko idącym przekształceniom (a nawet likwidacji), co wykluczyło sens ich ewentualnej ochrony.

Szczegółowe analizy, takie jak przedstawione powyżej [7], [14–18], doprowadziły do stworzenia uzasadnionych, konkretnych list szczegółowych zawierających od kilkunastu do kilkudziesięciu pozycji z omawianej grupy obiektów, zasługujących na objęcie ochroną w pierwszej kolejności. Listy będą zapewne rozszerzane, uzupełniane i modyfikowane.

Można wyróżnić dwie podstawowe grupy działań związanych z ochroną dzieł architektury współczesnej, stawiające sobie również nieco odmienne cele: bezpośredni oraz pośredni. Działania bezpośrednio polegają na wskazaniu i wykorzystaniu potencjalnych (ograniczonych lecz istniejących) możliwości ochrony. Należą do nich m.in. możliwość wpisania obiektu do ewidencji zabytków oraz ustalenia wprowadzane do

Ryc. 14b. Zespół sądowy od strony południowo-zachodniej ok. 1971. Autor nieznan, [za:] *Encyklopedia Krakowa*, red. J. Małecki, A. Kurz, J. Wyrozumski, Kraków 1996
Fig. 14b. The Courts as seen from the Southwest, c. 1971. Photo by unknown author [in:] *Encyklopedia Krakowa*, ed. J. Małecki, A. Kurz, J. Wyrozumski, Krakow 1996

nowo opracowywanych dokumentów planistycznych. Działania pośrednie polegają na gromadzeniu danych, które w przyszłości, jako materiały dokumentujące, ułatwią wprowadzenie ochrony w zwiększonym wymiarze.

Zasady wartościowania i kryteriów wyboru dzieł architektury współczesnej są niezwykle trudne w porównaniu z dziełami architektury dawnej. Wynika to z obecnie szybko zmieniających się poglądów estetycznych, niestabilizowanych jeszcze opinii krytycznych, wreszcie nierównej znajomości obiektów w społeczeństwie, a częściowo również wśród specjalistów; niektóre obiekty są szeroko znane dzięki licznym publikacjom i wyróżnieniom, inne natomiast nie doczekały się żadnych omówień ani wzmianek w publikacjach, co niekoniecznie przesądza o braku walorów. W cytowanych powyżej pracach [7], [14–18] przedstawiono różnorodne kryteria kwalifikacyjne. Uwzględniono w nich zarówno wartości dzieł odnotowane przez krytykę architektoniczną i przedstawione w opracowaniach historyczno-artystycznych, jak idostrzeżone przez opinię społeczną. Za szczególnie istotne uznano kwestie nowatorstwa i oryginalności artystycznej, a także relacji do zastanego kontekstu historyczno-przestrzennego.

6. PODSUMOWANIE

Banalnie brzmi stwierdzenie, że architektura współczesna zawsze staje się po pewnym czasie architekturą historyczną. Należy jednak zauważyć, że obecna epoka jest pierwszą w dziejach, w trakcie której niemal niezwłocznie po ukończeniu dzieł podejmowane są starania o ich ochronę. Można zatem oczekiwać, że w nadchodzącym okresie nastąpi intensyfikacja działań na rzecz ochrony dzieł architektury współczesnej. W świetle opisanych powyżej, podjętych do 2016 roku analiz oraz działań lista dwunastu krakowskich dzieł architektury z lat 1980–2004, które były najczęściej wymieniane w kontekście ich ochrony, kształtuje się następująco:

1. Kolegium Polonijne Uniwersytetu Jagiellońskiego w Przegorzalach. Proj. Tomasz Mańkowski, współpr. Zofia Nowakowska, Krzysztof Bojanowski, Dariusz Kozłowski, Emil Golenia, realizacja 1975–1990.

2. Centrum Sztuki i Techniki Japońskiej „Manggha”. Proj. Isozaki Arata, współpr. Krzysztof Ingarden i Jacek Ewý, realizacja 1993–1994.

3. Regionalna rozgłośnia Polskiego Radia (Radio Kraków). Proj. Tomasz Mańkowski i Piotr Wróbel, realizacja 1997–1999.

4. Dom pogrzebowy na cmentarzu Batowickim. Proj. Romuald Loegler, realizacja 1993–1998.

5. Kościół Miłosierdzia Bożego na Wzgórzach Krzesławickich. Proj. Witold Cęckiewicz, współpr. Andrzej Lorek, realizacja 1983–1991.

6. Kościół św. Jadwigi Królowej. Proj. Romuald Loegler i Jacek Czekaj, realizacja 1979–1991.

7. Kościół Miłosierdzia Bożego na Osiedlu Oficerskim. Proj. Stanisław Niemczyk i Marek Kuszewski, realizacja 1991–1994.

as documentation materials, may facilitate introducing the increased protection in the next decades.

The principles of valorisation and selection of the criteria with regards to the works of contemporary architecture are much more difficult as compared to those regarding the historic architecture. The reasons are: rapidly changing aesthetic opinions, unstable critical appraisal, unequal knowledge on those buildings by the society and partly by specialists, too; some buildings are well-known due to the publications and awards, while the other ones have hardly been described or even mentioned which does not automatically mean a lack of their values. In the publication quoted above [7], [14–18] various qualification criteria were presented. Both the values provided by critique and publications and the values noted by the general public were taken into consideration. The issues of novelty and artistic originality as well as the relation with historic context were found particularly meaningful.

6. CONCLUSIONS

It is a banal statement that contemporary architecture always becomes historic architecture after some time. However, it is necessary to state that the current period is the first in the history, in which the actions for the protection of the works of architecture are taken almost immediately after their completion. Therefore the intensification of actions in favour of the protection of the works of contemporary architecture seems to be highly probable in the next years. In the light of discussed analyses and actions, which were undertaken by 2016, the list of twelve Krakow works of 1980–2004 architecture, which tended to be mentioned most often, was made as follows:

1. Jagiellonian University building in Przegorzaly (Kolegium Polonijne). Designed by Tomasz Mankowski, with Zofia Nowakowska, Krzysztof Bojanowski, Dariusz Kozłowski, Emil Golenia, built 1975–1990.

2. Manggha Centre of Japanese Art and Technology. Designed by Isozaki Arata, with Krzysztof Ingarden and Jacek Ewý, built 1993–1994.

3. Regional broadcast station of the Polish Radio (Radio Krakow). Designed by Tomasz Mankowski and Piotr Wrobel, built 1997–1999.

4. Funeral house in the Batowicki cemetery. Designed by Romuald Loegler, built 1998.

5. Church of Lord's Mercy at the Wzgorza Krzesławickie. Designed by Witold Cęckiewicz, with Andrzej Lorek, built 1983–1991.

6. Church of St. Jadwiga the Queen. Designed by Romuald Loegler and Jacek Czekaj, built 1979–1991.

7. Church of Lord's Mercy at the Osiedle Oficerskie. Designed by Stanisław Niemczyk and Marek Kuszewski, built 1991–1994.

8. Church St. Mary of Fatima at the Osiedle Podwawelskie. Designed by Przemysław Gawor and Małgorzata Grabacka, built 1985–1993.

8. Kościół Matki Boskiej Fatimskiej na osiedlu Podwawelskim. Proj. Przemysław Gawor i Małgorzata Grabacka, realizacja 1985–1993.

9. Kościół św. Jana Kantego w Bronowicach Nowych. Proj. Krzysztof Bień, realizacja 1981–1992.

10. Wyższe Seminarium Duchowne Zgromadzenia Zmartwychwstańców. Proj. Dariusz Kozłowski i Waclaw Stefański, realizacja 1985–1993.

11. Budynek banku przy ulicy Grzegórzeckiej 21. Proj. Marek Dunikowski, Artur Jasiński, Wojciech Miecznikowski, Jarosław Kutniowski i in., realizacja 1996–1998.

12. Fabryka kosmetyków Hean przy ulicy Mochnackiego. Proj. Dariusz Kozłowski, współpr. Aleksander Noworól, realizacja 1985–1987 i 1988–1990.

Listę tę uzupełniają dwa dzieła, które powstały w wyniku rozbudowy obiektów istniejących. Ewentualne objęcie tych dzieł ochroną odnieść należy do ochrony całych obiektów (która w pierwszym wypadku już została wprowadzona):

13. Zachodnie skrzydło Biblioteki Jagiellońskiej: proj. Romuald Loegler i Ewa Fitzke, realiz. 1995–2001. Budynek oryginalny: proj. Waclaw Krzyżanowski, realiz. 1931–1939; proj. rozbud. Jerzy Wierzbicki, realiz. 1961–1963. Budynek z lat 30. XX wieku jest wpisany do ewidencji zabytków oraz (od 1994 roku) do rejestru zabytków.

14. Południowe skrzydło Sądu Okręgowego: proj. Wojciech Obtulowicz, współpr. Grzegorz Lechowicz i Andrzej Pięta, realiz. 1997–2001. Budynek oryginalny: proj. Leszek Kołacz, Tadeusz Krupiński, Czesław Nowowiejski, realiz. 1965–1970; proj. rozbud. Jan Wrana, realiz. 1997.

9. Church of St. John Cantius in Bronowice Nowe. Designed by Krzysztof Bien, built 1981–1992.

10. High Seminar of Resurrectionists. Design by Dariusz Kozłowski and Waclaw Stefanski, built 1985–1993.

11. Bank building, 21 Grzegorzeczka St. Designed by Marek Dunikowski, Artur Jasinski, Wojciech Miecznikowski, Jaroslaw Kutniowski and others, built 1996–1998.

12. Hean cosmetics plant, Mochnackiego St. Designed by Dariusz Kozłowski, with Aleksander Noworol, built 1985–1987 and 1988–1990.

The list is supplemented by two works, which were created as a result of the existing buildings' extension. The possible protection of those works should be considered with regards to the entire objects (which has already been introduced in the first case):

13. Western wing of the Jagiellonian Library: designed by Romuald Loegler and Ewa Fitzke, built 1995–2001. The original building: designed by Waclaw Krzyżanowski, built 1931–1939; the extension designed by Jerzy Wierzbicki, built 1961–1963. The 1930s building has been part of the record of monuments and was also listed in 1994.

14. Southern wing of the Regional Court: designed by Wojciech Obtulowicz, with Grzegorz Lechowicz and Andrzej Pieta, built 1997–2001. The original building: designed by Leszek Kolacz, Tadeusz Krupinski, Czeslaw Nowowiejski, built 1965–1970; the extension designed by Jan Wrana, built 1997.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

- [1] Kępa L. Krytyka architektury. Techniki i narzędzia. Politechnika Krakowska, Kraków, 1999, mps.
- [2] Moderniści krakowscy. Projekty i realizacje 1989–98. Obtulowicz W., Włodarczyk M., Gajczak M. (ed.) Kraków, 1998.
- [3] Moderniści 2. Projekty i realizacje 1998–2000. Obtulowicz W., Włodarczyk M., Gajczak M. (ed.) Kraków, 2000.
- [4] Motak M. Architektura Krakowa 1989–2004. Nowe realizacje w kontekście miasta historycznego. Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków, 2007.
- [5] Nowa Encyklopedia powszechna PWN. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 1995.
- [6] Przewodnik. Architektura polska po 1990 roku. Małopolska. Kubisiowska K., Lewicki P. (ed.) Fundacja Pro Architectura, Kraków, 2004.
- [7] Rozenau-Rybowicz A., Szlenk-Dziubek D., Białokórski P. Atlas dóbr kultury współczesnej województwa małopolskiego. Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Kraków, 2009.
- [8] Siwek A. Między zabytkiem a dobrem kultury współczesnej. Kurier Konserwatorski 2011;10.
- [9] Sprawozdanie z działalności Krakowskiego Oddziału SARP za okres od 10.11.2012 do 10.12.2015. Kraków, 2015.
- [10] Sykta I. Znaczenie wyróżniających się, kontrowersyjnych obiektów architektury współczesnej dla kształtowania i percepcji krajobrazu miejskiego. Politechnika Krakowska, Kraków, 2008, mps.
- [11] Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz.U. 2003 nr 162 poz. 1568, z późn. zm.).
- [12] Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. 2003 nr 80 poz. 717 z późn. zm.).
- [13] Węclawowicz-Gyurkovich E. Nowa architektura Krakowa realizowana w zabytkowym kontekście w ostatnich dwudziestu latach. In: Architektura Krakowa. Dzieje, badania, odnowa, Czasopismo Techniczne Politechniki Krakowskiej, z. 9, Kraków 2003.

- [14] Włodarczyk M. Architektura krakowska lat 1956–2000. Wybrane przykłady. Lista obiektów architektonicznych SARP Oddział Kraków. Kraków, 2013.
- [15] Włodarczyk M. Krakowskie osiedla modernizmu lat 1945–1990. Wybrane przykłady. Lista obiektów architektonicznych SARP Oddział Kraków. Kraków, 2014.
- [16] Włodarczyk M. Dwa miasta Krakowa. Modernizm lat 1945–1990. Wybrane przykłady. Lista obiektów architektonicznych SARP Oddział Kraków. Kraków, 2014.
- [17] Włodarczyk M. Kościoły i obiekty sakralne Krakowa lat 1945–1990. Wybrane przykłady. Lista obiektów architektonicznych SARP Oddział Kraków. Kraków, 2015.
- [18] Włodarczyk M. Na obrzeżach Starego Krakowa. Dębniki, Grzegórzki, Krowodrza lat 1945–1990. Wybrane przykłady. Lista obiektów architektonicznych SARP Oddział Kraków. Kraków, 2015.
- [19] Wyżykowski A. Współczesna architektura Krakowa. In: Architektura Krakowa około 2000. Gajewski P. (ed.), Urząd Miasta Krakowa, Kraków, 2004.

Streszczenie

Przemiany polityczne, gospodarcze i społeczne, które nastąpiły pomiędzy rokiem 1980 a rokiem 2004, znalazły odzwierciedlenie w architekturze polskiej tego okresu, w tym również w Krakowie – będącym jednym z jej głównych ośrodków. Powstały liczne obiekty użyteczności publicznej, mieszkaniowe oraz pełniące inne funkcje. Na ich wizerunku odcisnęły się wpływy późnego modernizmu i postmodernizmu, a w mniejszym stopniu także brutalizmu, minimalizmu, dekonstruktywizmu, architektury high tech i innych kierunków twórczych. Uznanie okazywane niektórym obiektom przez społeczeństwo i specjalistów stało się czynnikiem wskazującym na potrzebę ich ochrony. W artykule omówiono uwarunkowania tej ochrony, aktualny stan prawny i podstawowe definicje. Omówiono dotychczasowe działania, podjęte na rzecz ochrony dzieł architektury współczesnej, na tle wybranych poglądów teoretycznych. Przedstawiono również próby określenia potencjalnego zasobu dzieł oraz wskazania bezpośrednich i pośrednich celów ochrony.

Abstract

Political, economic and social transformations, which took place between 1980 and 2004, were mirrored in Polish architecture of that period, including one of its leading centre – Krakow. Numerous buildings of public, residential and other functions were built. Their image was influenced by Late Modernism, Post Modernism and, to a smaller extent, Brutalism, Minimal Art, Deconstruction, High Tech, and other styles. The appreciation of some of the buildings expressed by the society and experts have indicated at their protection. The conditions of that protection, its legal status and basic definitions are discussed in the article. The actions initiated in order to protect the works of contemporary architecture are discussed against the background of selected theoretical views. The attempts undertaken to determine the scope of protection and to show its direct and indirect aims are also presented.